

ROLAND PERSSON

Karl XII:s myndigförklaring den 8 november 1697

Halv tio på kvällen den 5 april 1697 avled Karl XI efter svåra plågor. Tronarvingen, prins Karl, var då 15 år, och enligt Karl XI:s testamente skulle en förmyndarregering överta styrelsen fram till dess att prins Karl blev myndig. Testamentet föreskrev att förmyndarregeringen skulle bestå av änkedrottningen Hedvig Eleonora och fem kungliga råd.¹ Det fanns dock ett starkt intresse för en tidig myndigförklaring av prins Karl, och förmyndarna beslutade därför att inkalla en riksdag till den 3 november 1697. Den öppnades dock först den 6 november. Redan vid denna riksdag förklarades den 15-årige tronarvingen myndig. Avsikten med denna översikt är att analysera bakgrunden till den tidiga myndigförklaringen.

Riksdagen 1697

Riksdagens högtidliga öppnande skedde i Kungshusets stora festsal den 6 november. Några av de inblandade adelsmännen bestämde vid ett möte samma dag att man skulle försöka genomdriva myndigförklaringen följande dag. Det skulle dock dröja ytterligare en dag innan förklaringen skedde, förmodligen för att man först ville avvakta och se hur de övriga stånden ställde sig i frågan. Karl XI hade genomdrivit en omfattande reduktion och i prins Karl såg adeln en möjlighet att uppnå lindringar i denna. Prästerskapet var däremot till en början tveksamt och dess talesmän yrkade på uppskov.²

Adeln sammanträdde på riddarhuset den 8 november, där förslaget om en myndigförklaring av prins Karl avhandlades.³ Bland de personer

-
1. Bengt Liljegren, *Karl XII – en biografi* (Lund 2000), s. 45.
 2. Gustaf Jonasson, *Karl XII och hans rådgivare. Den utrikespolitiska maktkampen i Sverige 1697–1702* (Stockholm 1960), s. 69.
 3. *Ibid.*: s. 63.

som spelade en stor roll i myndigförklaringen fanns lantmarskalken Nils Gripenhielm. Denne talade inför riddarhusets ledamöter om prins Karls tidiga mognad och lysande egenskaper.⁴ Gripenhielms utnämning till lantmarskalk skedde genom Karls personliga insats,⁵ och denna nyckelställning var av stor betydelse för regeringsförändringens snabba genomförande.⁶

Borgare och bönder gav genast ett jakande svar till förslaget. Inga invändningar gjordes på riddarhuset,⁷ och under hänvisning till kungens mognad förklarade riksdagen den 15-årige prins Karl myndig. Klockan sex på kvällen den 8 november uppvaktades prins Karl av de fyra stånden som framförde sin önskan om att han skulle tillträda regeringen, vilket Karl sade sig vara villig till.⁸ Karls egen roll vid myndigförklaringen är ovisst, men att beslutet överensstämde med hans egen önskan torde dock stå klart.⁹

Den 24 november ägde Karl XI:s begravning rum i Riddarholmskyrkan, och den 27 november avslutade förmyndarregeringen sitt uppdrag och Karl XII tillträdde regeringen.¹⁰ Karl XII:s trontillträde medförde att vissa personer fick ett ökat inflytande. Statssekreteraren Carl Pipers ställning hade stärkts redan under Karl XI:s sista tid och han tillvann sig snart även prins Karls förtroende. Karl XII utnämnde Piper till ny medlem av rådet med den nya befattningen statsråd.¹¹

Mycket tyder på att Carl Piper hade en central roll i genomdrivandet av myndigförklaringen,¹² och även änkedrottningen Hedvig Eleonora understödde beslutet i rådet.¹³ Under den tidigare delen av december 1697 tog Piper initiativ till flera åtgärder¹⁴ vilka varslade om att prins

4. Torvald Höjer, 'Carl XII:s myndighetsförklaring', *Karolinska Förbundets Årsbok* 1942, s. 7.

5. *Ibid.*, s.18.

6. *Ibid.*, s.16.

7. Jonasson, *Karl XII och hans rådgivare*, s. 64, 66.

8. Liljegren, *Karl XII – en biografi*, s. 52.

9. Jonasson, *Karl XII och hans rådgivare*, s. 71.

10. Liljegren, *Karl XII – en biografi*, s. 52.

11. *Ibid.*, s. 54.

12. Höjer, 'Carl XII:s myndighetsförklaring', s. 37.

13. Torvald Höjer, 'Bakgrunden till Carl XII:s myndigförklaring', *Historisk Tidskrift* (HT) 1960 (Stockholm 1960), s. 303.

14. Anna-Brita Lövgren skriver i sin doktorsavhandling *Handläggning och inflytande* (Lund 1981), s. 7 att kontrasignering är tecken på del i beslutet. Detta är en åsikt som hon delar med flera andra forskare, se Lövgren, s. 7.

Karl inom kort skulle förklaras myndig och tillträda tronen. Åtgärderna syftade till att säkerställa en trygg privatsituation för den kommande regenten när han vistades i Stockholm.

När det stod klart att det skulle dröja länge innan slottet Tre Kronor kunde återuppföras efter den stora branden 1697 blev kungafamiljen tvungen att söka ny bostad inne i huvudstaden. Wrangelska palatset på Riddarholmen ansågs lämpligt och inköptes. När kungafamiljen hade flyttat in fick palatset namnet Kungshuset.¹⁵

Detta slott fick efter initiativ av Piper och överståthållarens försorg en behövlig brandberedskap.¹⁶ Dessutom initierade Piper en förbättrad gatubelysning på Riddarholmen.¹⁷ Hans inflytande syntes också i förberedelserna inför prins Karls smörjelseakt. När det konstaterades att de ornament, som hade tillverkats för att utsmycka Karl XI:s begravning och prins Karls smörjelseakt, inte kunde förvaras i Kungshuset kontaktades på Pipers initiativ riddarhusdirektörerna som ombads att upplåta rum på riddarhuset för förvaringen av dessa.¹⁸ På Carl Pipers initiativ avsatte statskontoret 410 riksdaler och 10 öre silvermynt till transporten av krut från kruthuset på Djurgården inför skjutningen under prins Karls smörjelseakt.¹⁹ Dessutom gavs på Pipers initiativ order till överståthållaren om att ljusen i alla Stockholms hus skulle vara tända för att fagna smörjelseakten.²⁰ Sekreterarna i det kungliga kansliet, Johan von Otter, Johan Bergenhielm, Anders Leijonstedt och Sven Lejonmarck, tilldelades alla genom Pipers försorg uppgifter under prins Karls hyllnings- och smörjelseakt.²¹

15. Liljegren, *Karl XII – en biografi*, s. 49.

16. Prins Karl/Piper till överståthållaren 1.12.1697, Riksregistraturet, Riksarkivet (RA), Stockholm.

17. Prins Karl/Piper till överståthållaren Christoffer Gyllenstierna 9.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

18. Prins Karl/Piper till riddarhusdirektörerna 16.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

19. Prins Karl/Piper till statskontoret 3.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

20. Prins Karl/Piper till överståthållaren Gyllenstierna 6.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

21. Prins Karl/Piper till några sekreterare i kansliet 10.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

Upptakten till myndigförklaringen

Möjligen hade förhoppningar om att få till stånd en förändring av den utrikespolitiska kursen betydelse för myndigförklaringen.²² Myndigförklaringen måste också ses mot bakgrund av de alltmer förbittrade striderna bland förmyndarna och inom riksrådet där kanslipresident Bengt Oxenstiernas motståndare dikterade besluten. Detta gör det troligt att Oxenstierna och änkedrottningen gav sitt stöd åt tanken på förmyndarskapets upphörande och med tillfredsställelse hälsade beslutet om myndigförklaringen.²³ Adelsopinionen spelade troligen också en avgörande roll.²⁴ Adeln hoppades på en lindring i den reduktion som Karl XI drivit igenom.²⁵

Prästerskapets blikande

Till en början förhöll sig medlemmarna av prästerskapet osäkra till Karl XII:s tidiga myndigförklaring. En av de första sakerna förmyndarregeringen måste göra för att få igenom myndigförklaringen var därmed att blicka medlemmarna av prästerskapet.

När prästerskapet i det skånska stiftet förklarade sig ha svårt att anskaffa ved att elda med, tillät Kungl. Maj:t användningen av vindfällda träd, som anvisades av jägeribetjänterna.²⁶ Dessutom försäkrade Kungl. Maj:t att prästerskapet i Blekinge skulle få behålla sina gamla rättigheter.²⁷ Biskopen i Åbo stift framförde till Kungl. Maj:t, på stiftets prästerskaps vägnar, vissa önskemål. Dessa medförde bland annat att Kungl. Maj:t fastslog att kvarlåtenskap efter avlidna personer i första hand skulle tillfalla prästerna och inte omhändertagas av kronans uppbördsmän och släktingar.²⁸ Prästerskapet i Skara stift begärde hos Kungl. Maj:t att spannmålsunderhållet som var anslaget till dem skulle levereras i natura, vilket beviljades.²⁹ Prästerskapet i Värmland påpe-

22. Jerker Rosén, *Svensk Historia 1. Tiden före 1718* (Stockholm 1964), s. 673 f.

23. Jonasson, *Karl XII och hans rådgivare*, s. 70.

24. Göran Rystad, 'Karolinska spörsmål', HT 1963, s.59.

25. Rosén, *Svensk Historia 1*, s. 673 f.

26. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för biskopen Steuchius och andra fullmäktige från det skånska stiftet 17.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

27. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet från Blekinge 17.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

28. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Åbo stift 17.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

29. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Skara stift 20.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

kade att då superintendenten i Karlstad förlorat Vassbo län, vilket hade lagts under Skara stift, medan Dals-Ed skulle sortera under Karlstad så borde enligt prästerskapet domkyrkobetjänterna i Dal tillhöra Karlstads domkyrka. Kungl. Maj:t lät frågan snarast utredas av domkyrkans kammarkollegium.³⁰ När prästerskapet i Medelpad och Ångermanland anhöll hos Kungl. Maj:t att få behålla sina privilegier, beneficier, donationer och vederlagsspannmål gick Kungl. Maj:t med på att låta prästerskapet behålla sina rättigheter.³¹ När biskopen i Linköping, Haquin Spegel, som talesman för prästerskapet i Linköpings stift anhöll hos Kungl. Maj:t att den spannmål i Östra Husby, som var anslagen till lektorerna, skulle lämnas i natura blev Kungl. Maj:ts svar att den tiondespannmål som var anslagen till kyrkor, skolor och hospital skulle levereras i natura.³² Prästerskapets i Västerås stift begäran att få reparera och bebygga biskopsgården och andra domkyrkogårdar godkändes, och Kungl. Maj:t remitterade begäran till biskopsämbetets kammarkollegium.³³ Prästerskapets i Kalmar stift ansökan om att kyrkoherdarna på Öland skulle få använda sig av ekskogarna i samband med reparationer, speciellt sådana träd som inte kunde levereras från fastlandet, godkändes av Kungl. Maj:t, och landshövdingen fick dessutom befallning om att hjälpa kyrkoherdarna.³⁴ Prästerskapet i Jämtland och Härjedalen begärde att få behålla sitt tionde och andra inkomster, vilket godkändes av Kungl. Maj:t.³⁵

Prästerskapet ändrade sig till sist och ställde sig positivt till en tidig myndigförklaring³⁶. Detta underlättades av prins Karls och hans rådgivares positiva inställning till prästerskapet.

30. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Värmland 20.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

31. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Medelpad och Värmland 20.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

32. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Linköpings stift 20.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

33. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Västerås stift 28.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

34. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Kalmar stift 20.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

35. Prins Karl/Leijonstedt, Resolution för prästerskapet i Jämtland och Härjedalen 20.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

36. Höjer, *Carl XII:s myndigförklaring*, s. 27.

Behovet av att stärka militären

Behovet av att i det uppkomna utrikespolitiska läget förbättra regementenas styrka kan också ha varit ett incitament för beslutet att förklara den unge prins Karl myndig. När det stora nordiska kriget bröt ut var den svenska armén välövad och välutrustad, tack vare indelningsverket, som hade införts under 1680-talet. Grundprincipen var att varje landskap skulle ställa upp och underhålla ett regemente med 1 200 knektar. Minst två gårdar bildade en rote och varje rote skulle rekrytera och försörja en knekt.³⁷

Inom kavalleriet var det praxis att självägande bönder ställde upp med häst och utrustning och att de själva fungerade som ryttare. I det nya systemet fick ryttaren själv också rollen som rusthållare. Denne skulle bruka gården medan ryttaren var ute i kriget. Rusthållarens skyldighet bestod i att rekrytera en ryttare och att förse denne med häst och utrustning.³⁸

Prins Karl hade själv en gedigen utbildning inom det militära. Karl XI hade förberett sonen på vad som väntade när han skulle ta över regeringsmakten och tonvikten låg på det militära. Från tolv års ålder deltog prins Karl i olika exerciser vid sin fars sida och tillsammans inspekterade de officersboställen och besökte styckgjutargården i Stockholm för att prinsen skulle få se hur man gjöt kanoner. Prins Karl fick också se hur man byggde fartyg vid örlogsvarvet på Skeppsholmen och genomförde regementsmönstringar tillsammans med sin far.³⁹

Den 10 augusti 1696 reste Karl XI tillsammans med prins Karl till Carl Gustafs stad (nuvarande Eskilstuna).⁴⁰ Här mönstrades dagen därpå Södermanlands infanteriregemente.⁴¹ Återkommen till huvudstaden aviserade kungen att han avsåg att i sällskap med sonen resa till Uppsala för att mönstra Adelsfanan.⁴² Senare aviserade kungen att han avsåg att även mönstra Upplands infanteriregemente.⁴³

37. Olle Larsson, *Stormaktens sista krig* (Lund 2009), s. 58 f.

38. *Ibid.*, s. 63.

39. Liljegren, *Karl XII – en biografi*, s. 35.

40. Karl XI till överste Gustaf Ulfsparré 30.7.1696, till krigskollegiet 20.7.1696, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

41. *Carl XI:s almanacksanteckningar*, utg. Sune Hildebrand (Stockholm 1918), s. 367.

42. Karl XI till landshövdingen Hoghusen 8.5.1696, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

43. Karl XI till Hoghusen 18.8.1696, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

Behovet att utrusta Jönköpings infanteriregemente med skor och rockar påtalades 1697.⁴⁴ Överste Fägerskiöld pekade på behovet av skor och taskor vid Livregementet till häst.⁴⁵ Regimentet behövde även utrustas med rockar, kyller, gehäng, karbinremmar, handskar, värjor och värjband,⁴⁶ och Smålands kavalleriregemente var i slutet av juni 1697 i behov av 26 par ryttarstövlar.⁴⁷ I december 1697 aktualiserade översten Aminoff behovet att ersätta det gamla geväret vid hans regemente (Viborgs läns infanteriregemente).⁴⁸ Överstelöjtnant Grotenfelts finska dragoner i Viborg var i december 1697 i behov av muskötter och värjor.⁴⁹ Översten vid garnisonsregementet i Malmö, Axel von Faltzburg, påtalade i januari 1697 behovet av en klädleverans till garnisonsregementet i Malmö.⁵⁰ Även Tyska livregementet till fot var i behov av en leverans av kläder,⁵¹ liksom även Nylands infanteriregemente⁵² och Älvsborgs läns infanteriregemente.⁵³

I Mars 1697 aktualiserades att Jämtlands dragonregemente på samma sätt som Hälsinge infanteriregemente skulle förses med kistor för förvaring av dragonmunderingarna.⁵⁴ Björneborgs läns infanteriregemente utrustades i mars 1697 med 271 pikar och 645 muskötter.⁵⁵ Samtidigt fördes på tal att rockar behövdes till ryttarna vid överste Henric Rehbinders regemente.⁵⁶ I mars 1697 tog översten vid Jönköpings infanteriregemente initiativ till anskaffandet av kappor åt regementets knektar.⁵⁷ Regementschefen för Adelsfanan, Fritz Wachtmeister, initierade i december 1697 ett arbete för att förse regementets officerare i Södermanland med boställen. Sådana hade dittills saknats.⁵⁸ Den 3 december 1697 gav Kungl. Maj:t order om

44. Karl XI till översten Berndt Mörner 13.9.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

45. Karl XI till översten Fromhold Fägerskiöld 8.7.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

46. Karl XI till Nils Bielke 3.7.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

47. Karl XI till översten Axel von Schaar 6.7.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

48. Karl XI till krigskollegiet 7.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

49. Karl XI till krigskollegiet 15.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

50. Karl XI till översten von Faltzburg 1.1.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

51. Karl XI till översten Reinhold von Liewen 14.1.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

52. Karl XI till Axel Julius de la Gardie 2.1.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

53. Karl XI till statskontoret 30.1.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

54. Karl XI till generalmajor Frölich 5.3.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

55. Karl XI till krigskollegiet 11.3.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

56. Karl XI till översten Henric Reh binder 22.3.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

57. Karl XI till översten Bernt Mörner 3.1.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

58. Resolution för översten Fritz Wachtmeister 1.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

att Tyska livregementet till fot skulle tilldelas nya trummor sedan de gamla konstaterats vara odugliga.⁵⁹ Kappor till Kronobergs läns infanteriregemente inhandlades i december 1697.⁶⁰ Samtidigt försågs regementet med läkemedel.⁶¹

Åtskilliga brister vid arméns regementen hade således konstaterats, vilket måste ha varit oroväckande inför det yttre militära hotet. Frågan måste ha uppmärksammats vid riksdagen i Stockholm 1697, i synnerhet som överstelöjtnanten och åtskilliga officerare vid Östgöta kavalleriregemente fick tillstånd av förmyndarregeringen att resa till och närvara vid riksdagen.⁶²

Officersyrket var vid 1600-talets början förknippat med adelskap. Officersbanan var under hela 1600-talet den vanligaste vägen till karriär i statens tjänst för en adelsman.⁶³ Adelns anknytning till krigsmakten torde ha bidragit till den oro som väcktes hos adelsmännen i riksdagen när de fick kännedom om det dåliga tillståndet vid regementena inom armén. Det aktualiserade i sin tur behovet av en kompetent överbefälhavare på den kungliga tronen. Denna person fann man i prins Karl som följaktligen förklarades myndig för att senare krönas till kung.⁶⁴

Sammanfattande analys

Vid sitt trontillträde ställdes Karl XII inför en svår utrikespolitisk situation och ett militärt läge som innebar att han tvingades ta sig an ett tvåfrontskrig. Den 6 mars 1700 fick den svenske kungen information om att sachsiska trupper hade angripit Livland natten till den 12 februari, och den 20 mars fick han besked om att en dansk armé hade gått in i Holstein-Gottorp.⁶⁵ Hertigen av Holstein-Gottorp var allierad med Sverige och banden till Sverige hade blivit ännu starkare 1698 då hertigen gifte sig med Karl XII:s syster Hedvig Sofia.⁶⁶

59. Karl XI till krigskollegiet 3.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

60. Karl XI till landshövdingen Eldstierna 16.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

61. Karl XI till statskontoret 16.12.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

62. Förmyndarregeringen till översten Carl-Gustaf Mörner 2.9.1697, Riksregistraturet, RA, Stockholm.

63. Se härom i Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstiden Sverige* (Lund 2004), s. 131 f.

64. Liljegren, *Karl XII – en biografi*, s. 7 ff.

65. *Ibid.*, s. 74.

66. Larsson, *Stormaktens sista krig*, s. 50.

Att några enskilda personer såsom prins Karl själv, Carl Piper, änkedrottningen Hedvig Eleonora och lantmarskalken Nils Gripenhielm haft betydelse för den tidiga myndigförklaringen kan man inte bortse ifrån. Men ytterst torde tidens omvälvande händelser inrikespolitiskt och utrikespolitiskt haft en i grunden avgörande betydelse för den händelseutveckling som ledde fram till prins Karls myndigförklaring.

Karl XI:s reduktion och adelns förhoppningar att uppnå lindringar i denna efter tronskiftet torde haft betydelse för den tidiga myndigförklaringen, liksom stridigheterna inom rådet om utrikespolitikens inriktning. Prästerskapets roll blev allt viktigare i det karolinska samhället. Till en början var prästerna motvilliga, men till sist gav de sitt stöd åt den tidiga myndigförklaringen, vilket underlättades av att prins Karl och hans närmaste rådgivare i sin ärendehantering 1697 var välvilligt inställda till prästerskapet. Till detta kom att det i det hotfulla utrikespolitiska och militära läget fanns ett behov av att förstärka indelningsverkets regementen, vilket hade konstaterats under år 1697 och torde ha klargjorts vid riksdagen samma år. Detta aktualiserade behovet av en kompetent överbefälhavare på den kungliga tronen, vilken man fann i prins Karl som genom faderns försorg hade fått en gedigen utbildning inom det militära.